

JANUSZ ROMUL

POJĘCIE STOWARZYSZENIA

Geneza stowarzyszeń. Pierwsze stowarzyszenia, które torowały drogę współczesnemu ruchowi, pojawiły się pod koniec XVI w., najwcześniej w Anglii i Francji. Były to luźne związki intelektualistów o charakterze klubów towarzyskich. Na ich powstanie złożyło się szereg czynników i w zależności od podłoża, na jakim wyrastały owe kluby, kształtował się ich charakter. Do czynników kształtujących ruch stowarzyszeniowy możemy zaliczyć: wielki rozwój nauk — zwłaszcza przyrodniczych, walkę o nowy pogląd na świat, przeciwstawny feudalno-scholastycznej tradycji, rosnące potrzeby przemysłu, handlu i żeglugi, walkę z polityką absolutyzmu oraz idee ruchu narodowego Odrodzenia¹.

Pęd intelektualistów do organizowania się w kluby był podyktowany również ich własnymi potrzebami. Rozwój eksperymentalnych metod badawczych, konieczność współdziałania większej liczby specjalistów, trudności wymiany zdobyczy naukowych między różnymi ośrodkami itp., stanowiły dodatkowy bodziec rozwoju ruchu stowarzyszeniowego.

Innym powodem zrzeszenia się intelektualistów była konieczność prowadzenia ostrej walki z konserwatywną opinią publiczną, z rygorami kościoła, walki o prawo do racjonalnego badania rzeczywistości, a w przypadku Polski także dążenie do zachowania polskości kultury i tradycji narodowych w okresie porozbiorowym. Zrzeszenia intelektualistów były zazwyczaj rozsądnymi głosami tych nowych prądów, dzięki którym rosnące w siły mieszczaństwo mogło zwalczać roszczenia kościoła i arystokracji do niepodzielnych rządów.

Sojusz bogatego mieszczaństwa z feudalną arystokracją doprowadził do rozbicia w ruchu umysłowym. Powstały dwa odrębne nurty: jeden — podtrzymujący panujący porządek, i drugi — skupiający zwolenników dalszego konsekwentnie racjonalnego i postępowego działania i badania rzeczywistości. Organizacje zrzeszające zwolenników pierwszego nurtu stawały się w tych warunkach łatwo instytucjami rządowymi — repre-

¹ Por. B. Suchodolski, *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce*, Warszawa 1951, s. 39 i n.

zentatywnymi instytucjami lojalności umysłowej². Z nurtu drugiego, jak się wydaje, wyrosły niektóre współczesne organizacje społeczne, a wśród nich i stowarzyszenia.

Idee klubów towarzyskich dotarły bardzo szybko do Polski. W drugiej połowie XVII w. obserwujemy pierwsze nieudolne próby tworzenia stowarzyszeń, które po bardzo krótkim okresie czasu uległy rozwiązaniu, nie przejawiawszy szerszej działalności³. Dopiero w obliczu utraty niepodległości obserwujemy wzmożony wysiłek różnych kół intelektualnych, zmierzający do zapewnienia ciągłości w rozwoju kultury polskiej, rozwoju postępowych tradycji społecznych i gospodarczych, rozwoju sprawności fizycznej itp. W 1800 r. powstało Polskie Towarzystwo Nauk jako instytucja samopomocy społecznej; w 1820 r. Towarzystwo Naukowe Płockie, które po rozwiązaniu w 1830 r., powstało ponownie w 1908 r. W 1857 r. powstało Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, a w 1875 r. — Towarzystwo Nauk w Toruniu oraz szereg innych⁴. Na początku XIX w. powstały towarzystwa o charakterze ekonomicznym, m. in. Towarzystwo Ekonomiczne Międzychodzkie w Prusach Południowych⁵ i Towarzystwo Wolnoekonomiczne w Wilnie. W r. 1867 założono we Lwowie Gimnastyczne Towarzystwo „Sokół”, a w 1873 r. — Towarzystwo Tatrzańskie w Zakopanem, jedno z pierwszych tego rodzaju towarzystw w Europie. Na początku XX w. powstały pierwsze kluby robotnicze, np. Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Siła” (Śląsk Cieszyński — 1909 r.), „Marymont” (Warszawa — 1911 r.), „Wicher” (Łódź — 1909 r.)⁶, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci — 1919 r.). Wieloletnia niewola nie stwarzała jednak korzystnych warunków dla rozwoju stowarzyszeń, nie leżało to w interesie zaborców. Poza Anglią, gdzie już dawniej istniała zasada wolności zrzeszania się, dopiero wiek XIX cechuje wprowadzenie zasady wolności do przepisów o stowarzyszaniu się. Poprzednio obowiązywała zasada, iż żadne stowarzyszenie nie może powstać bez zezwolenia władz rządowych oraz że władze te mają nieograniczone prawo nadzorowania i rozwiązywania stowarzyszeń. Powyższy stan rzeczy stopniowo został zastąpiony (w większości konstytucji europejskich) przez zasadę wolności zrzeszania się.

Rozwój ekonomiczny kapitalizmu doprowadził do wzrostu sił klasy robotniczej, która stopniowo zdobywając szereg uprawnień i swobód

² Ibidem, s. 44.

³ Ibidem, s. 49.

⁴ Por. W. Rolbiecki, *Regionalne towarzystwa naukowe*, Kultura i Społeczeństwo 1960, t. IV, z. 1—2, s. 22.

⁵ J. Wąsicki, *Towarzystwo Ekonomiczne Międzychodzkie w Prusach Południowych w roku 1802*, Przegląd Zachodni 1953, z. 1—3.

⁶ *XX lat Polski Ludowej*, Warszawa 1964, s. 534.

politycznych, coraz aktywniej organizowała się w różnorodne stowarzyszenia. W Polsce w okresie tym aż do wybuchu drugiej wojny światowej nastąpił znaczny wzrost liczby stowarzyszeń i ich członków; wystąpiły też duże różnice celów stowarzyszeń, uwarunkowane zainteresowaniami oraz różnicami klasowymi ich członków. Różnorodność celów wykształciła rozmaite typy stowarzyszeń, jak np. polityczne, religijne, literackie, naukowe, towarzyskie, kulturalne, opiekuńcze, sportowe i inne⁷.

Doceniając dorobek stowarzyszeń w okresie międzywojennym należy podkreślić, że konstytucja marcowa, a następnie kwietniowa gwarantowały jedynie formalne prawo do swobodnego zrzeszania się, ale nie gwarantowały klasie robotniczej i chłopskiej nawet w przybliżeniu równych materialnych możliwości korzystania z tego prawa. Dopiero zwycięstwo rewolucji ludowo-demokratycznej w Polsce nadało właściwą treść zasadzie wolności zrzeszania się i stworzyło możliwości dla prawidłowej działalności stowarzyszeń w nowych warunkach politycznych. Należy przy tym podkreślić, że wszystkie rodzaje stowarzyszeń uwarunkowane są w większym lub mniejszym stopniu ustrojem społeczno-ekonomicznym i ulegają zmianom i modyfikacjom wraz ze zmianą ustroju.

Co się potocznie zalicza do stowarzyszeń, a czego się nie zalicza? W literaturze i ustawodawstwie spotykamy powszechnie przyjęty termin „stowarzyszenie” lub „towarzystwo” dla omawianego w tym artykule zjawiska.

W okresie kształtowania się pierwszych form stowarzyszeniowych, gdy polska literatura naukowa i filozoficzna była pod silnymi wpływami literatury francuskiej, a następnie i niemieckiej, terminy te, jak się wydaje, miały znacznie szerszy zakres niż obecnie. Na przykład słowo „towarzystwo” (obok m. in. dzisiejszych znaczeń) było traktowane jako dokładny odpowiednik terminów „société” i „Gessellschaft”⁸. Można by oczywiście przebadać, w jakich okolicznościach termin „towarzystwo” traci jedno ze znaczeń wymienionych terminów na rzecz „stowarzyszenia”, któremu znowu nigdy nie przysługiwały pozostałe znaczenia tamtych słów. Bardzo często terminu stowarzyszenie używano dla określenia zrzeszeń gospodarczych, religijnych, związków górniczych, spółek wodnych itp.⁹ Współcześnie możemy zaobserwować podobne zjawisko w państwach anglosaskich, gdzie bardzo często dla okre-

⁷ *Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, pod. red. Z. Cybichowskiego, Biblioteka Polska, t. II, s. 994.

⁸ S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 1962, s. 47.

⁹ *Encyklopedia podręczna ...*, op. cit. s. 994.

ślenia spółek, małych przedsiębiorstw prywatnych, niektórych związków zawodowych używa się terminu stowarzyszenie¹⁰.

W socjalistycznej teorii państwa i prawa nie ma rozbieżności stanowisk w kwestii, do jakiej grupy organizacji należy zaliczyć spółki, spółdzielnie, związki zawodowe, organizacje młodzieżowe, związki religijne, mimo że mogą one zawierać w swej nazwie termin "stowarzyszenie" lub działać na podstawie prawa o stowarzyszeniach.

Jak już zaznaczyłem, obok generalnie używanego określenia "stowarzyszenie", w praktyce spotykamy szereg innych terminów. Podstawę do skatalogowania tych terminów dają statuty. Są to następujące terminy: towarzystwo, związek, liga, klub, zrzeszenie, komitet, koło, fundusz, organizacja. Terminy te dziś używane są na ogół wymiennie. Nie wydaje się jednak słuszne zaliczanie tych wszystkich organizacji, które zawierają w swej nazwie jeden z podanych terminów, do stowarzyszeń w ścisłym tego słowa znaczeniu, mimo że działają na podstawie prawa o stowarzyszeniach.

Z całą pewnością zaliczamy do stowarzyszeń wszystkie te organizacje społeczne, których działanie oparte jest na prawie o stowarzyszeniach i które określają siebie jako *stowarzyszenie*, *towarzystwo*, *związek* lub *zrzeszenie* (w tym ostatnim przypadku ma to zastosowanie do klubów sportowych, stowarzyszeń o charakterze naukowo-badawczym oraz federacji towarzystw lub ich ogniw, np. Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Związek Kół Wędkarskich itd.), a ich celem jest skupianie ludzi o wspólnych upodobaniach i skłonnościach.

Nie ma potrzeby przedstawiania szczegółowego katalogu stowarzyszeń, jednak wydaje się celowe omówienie niektórych organizacji działających na podstawie prawa o stowarzyszeniach, które na skutek jakichś szczególnych zadań nabrały innego charakteru, przez co trudno jest dziś zaliczyć je do stowarzyszeń. I tak np. z teorii systemu władzy ludu wiemy, że ZHP (w świetle prawa: stowarzyszenie wyższej użyteczności) zaliczamy do ideowowychowawczych organizacji młodzieży. Wiemy także, że stowarzyszenia religijne stanowią odrębną grupę w ramach systemu organizacji społecznych.

Istnieją wreszcie pewne organizacje społeczne, które praktycznie nie są już stowarzyszeniami, ale nie można ich jeszcze zaliczyć do innego typu organizacji społecznych, oraz takie, które stoją na pograniczu dwóch różnych organizacji. Do tych „stowarzyszeń” zaliczamy przede wszystkim: kółka rolnicze, Ligę Kobiet, Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy i Kraju, Polski Komitet Olimpijski i niektóre inne komitety,

¹⁰ Zob. S. Ehrlich, *Grupy nacisku*, Warszawa 1962, s. 43, 55, 312, oraz Z. Bauman, *Zarys socjologii, zagadnienia i pojęcia*, Warszawa 1962, s. 309 i n. ,

oraz pewne związki o charakterze zawodowym (np. Polski Związek Artystów Fotografików, Polski Związek Hodowców Kanarków, Polski Związek Głuchoniemych itp.).

Przyjrzyjmy się kółkom rolniczym. Oddanie do dyspozycji kółek rolniczych trwałych środków produkcji zmieniło ich charakter. Na czoło działalności organizacyjnej wybija się problem zarządzania społecznym majątkiem w taki sposób, by zapewnić racjonalność gospodarowania. Warunek ten wprowadza nowe nieznane dotąd kategorie. Są to kategorie rentowności, organizacji pracy, funduszu płac, kosztów itp. I tu należy przychylić się do stanowiska K. Bajana¹¹, który zwraca uwagę, że te nowe kategorie są charakterystyczne dla przedsiębiorstwa. Zjawisko to potwierdza także fakt rozbudowującej się kadry pracowników etatowych.

Problem narastania cech przedsiębiorstwa w kółkach rolniczych jest zjawiskiem rozwojowym, ściśle uzależnionym od rozmiarów trwałych środków produkcji, jakie przekazane zostaną wsi. Dziś byłoby przedwczesnie wyciągać ostateczne wnioski w tej materii. W każdym razie w chwili obecnej zjawisko przechodzenia w formę przedsiębiorstwa dotyczy niewielkiej liczby kółek¹². Stąd i proces ten powinien odbywać się stopniowo i w określonych formach. W podobnej sytuacji znajdują się niektóre związki powołane do realizacji celów hodowlanych lub rolniczych.

Liga Kobiet, jak się wydaje, staje się organizacją jednolitego frontu kobiecego, ujętego w organizacyjne formy o trwałym charakterze. Łączy ona w sobie cechy różnych organizacji społecznych, a w działalności przypomina niektóre grupy interesów w państwach kapitalistycznych.

SFOSiK i PKOL oraz niektóre inne komitety są raczej organizacjami pomocniczymi w stosunku do organów państwowych w zakresie gromadzenia środków finansowych na określone statutowe cele, bardzo często przy użyciu środków administracyjnych. Organizują one pewną formę dobrowolnego opodatkowania się społeczeństwa na określone cele.

Ostatnia grupa, tzw. wyspecjalizowane związki o charakterze zawodowym, zazwyczaj o wąskim zasięgu oddziaływania, łączą w sobie cechy stowarzyszeń i związków zawodowych. Statuty tych organizacji kładą duży nacisk na obronę interesów swoich członków i na działalność socjalną. Odnosi się wrażenie, że w środowiskach w pewnym sensie „wyspecjalizowanych” zastępują one związki zawodowe.

Pozostałe organizacje społeczne działające na podstawie prawa o sto-

¹¹ K. Bajan. W *kółkach rolniczych*. Nowe Drogi 1963, z. 3 (1666), s. 22 Ciekawe wywody na ten temat sformułował A. Piekara, *Kooperacja w kółkach rolniczych a elementy kolektywistyczne w produkcji rolnej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1965, z. 2, s. 94 i n.

¹² K. Bajan, op. cit., s. 26.

warzyszeniach nie budzą, jak się wydaje, w przedmiotowej kwestii żadnych wątpliwości.

Jak przepisy prawa określają stowarzyszenia. W rozwoju dziejowym prawo stowarzyszeń ulegało licznym przeobrażeniom¹³, a wraz z nimi kształtowały się założenia teoretyczno-społeczne stowarzyszenia się. Znajdowały one odzwierciedlenie w przepisach prawnych określających stowarzyszenia jako trwałe, dobrowolne zrzeszenia osób o określonym celu i zazwyczaj o charakterze niezarobkowym.

Zanim jednak przejdę do omówienia obowiązującego ustawodawstwa polskiego w tym zakresie, przedstawię niektóre określenia stowarzyszenia zawarte w innych ustawodawstwach. Np. przepisy rosyjskie z 1906, r., obowiązujące na terenie byłej Kongresówki i województw kresowych, dają następującą definicję: „Stowarzyszeniem jest zrzeszenie kilku osób, które nie mając na względzie osiągnięcia dla siebie zysków, obrały za punkt działalności jakiś cel określony”¹⁴. Przez zysk ustawodawca rozumiał jedynie zysk bezpośredni, ulegający podziałowi między stowarzyszonych i będący wyłącznym bądź głównym zadaniem przedsięwzięcia. Dadzą się jednak pomieścić w przytoczonym określeniu stowarzyszenia mające na celu zyski pośrednie (np. polepszenie bytu członków).

Na terenie byłej dzielnicy austriackiej obowiązywała ustawa o prawie stowarzyszenia się z dnia 15 XI 1867 r. (Dz. U. p. austr., poz. 255), a na terenie byłej dzielnicy pruskiej — ustawa o stowarzyszeniach z dnia 19 IV 1908 r. (Dz. U. Rzeszy Niemieckiej z 1908 r., s. 151). Ustawodawstwo austriackie i niemieckie zajmowało w zasadzie stanowisko odpowiadające cywilistycznej koncepcji stowarzyszenia.

We Francji prawo zrzeszania reguluje ustawa z dnia 1 VII 1901 r. o umowie stowarzyszenia, wielokrotnie nowelizowana. Według tej ustawy „stowarzyszeniem jest zrzeszenie dwu lub więcej osób trwale łączących swe umiejętności i aktywność w określonym celu”¹⁵. Do najistotniejszych elementów stowarzyszenia zgodnie z ustawą zaliczyć należy: istnienie umowy stowarzyszenia, wspólny cel, trwałość organizacyjną i wspólność wysiłków.

Ustawodawstwo radzieckie z 1932 r. podaje następującą definicję stowarzyszenia „dobrowolne stowarzyszenia i ich związki są organiza-

¹³ Proces kształtowania się prawa o stowarzyszeniach na ziemiach polskich opisali J. Czerwiński, *Encyklopedia podręczna ...*, op. cit., s. 993 i n., oraz J. Wiącek, *Stowarzyszenia w państwie socjalistycznym*, Warszawa 1962, s. 9 i n., 22 i n., 63—92.

¹⁴ *Encyklopedia podręczna ...*, op. cit., s. 994.

¹⁵ J. Wiącek, op. cit., s. 11 i n.

cjami twórczej inicjatywy społecznej ludzi pracy miast i wsi, stawiającymi sobie za cel aktywne uczestnictwo w socjalistycznym budownictwie ZSRR, a także współdziałal w umocnieniu obronności kraju [. . .]. Dobrowolne stowarzyszenia i ich związki prowadzą swoją działalność zgodnie z planami gospodarczego i kulturalno-społecznego rozwoju państwa, praktycznie uczestniczą w urzeczywistnianiu kolejnych zadań władzy radzieckiej w stosownych działach budownictwa socjalistycznego"¹⁶. Zasadniczym elementem przy założeniu stowarzyszenia jest wola jego założycieli. Stowarzyszenia mogą powstać z woli obywateli ZSRR, organizacji społecznych lub w wyniku decyzji organu państwowego.

Obowiązujące przepisy prawa o stowarzyszeniach w Polsce z dnia 27 X 1932 r.¹⁷, z późniejszymi zmianami, nie podają definicji stowarzyszenia. Jednakże art. 1 zawiera pewne istotne elementy tej definicji, które pozwalają odróżnić stowarzyszenie od spółek i spółdzielni¹⁸. Zakres stosowania prawa o stowarzyszeniach jest określony postanowieniami art. 1 i art. 9 tego prawa. Z wymienionych postanowień wynika, że poza wyjątkami ustanowionymi w art. 9 prawo to ma zastosowanie do wszystkich stowarzyszeń określonych jako „trwale, dobrowolne zrzeszenia o celach niezarobkowych”. Art. 1 wyprowadza dwa pojęcia, stowarzyszenie i zrzeszenie. Prawo o stowarzyszeniach nie rozwija tych pojęć, jednakże należy uznać, że stowarzyszenie ma charakter węższy, zrzeszenie zaś szerszy¹⁹. Pojęcie zrzeszenia obejmuje zarówno pojęcie stowarzyszenia, jak i związku, przy czym za związek stowarzyszeń prawo uważa zrzeszenie co najmniej trzech stowarzyszeń lub osób prawnych (art. 42).

Wśród stowarzyszeń, których działalność objęta jest przepisami prawa o stowarzyszeniach, wyodrębnione zostały pod względem prawnym trzy grupy stowarzyszeń, a mianowicie stowarzyszenia zwykłe, zarejestrowane, i wyższej użyteczności²⁰.

Dyskutowany projekt nowej ustawy o stowarzyszeniach nie wprowadza, przynajmniej na razie, do pojęcia stowarzyszenia zasadniczych ulepszeń.

Propozycja definicji regulującej stowarzyszenia. Stowarzyszenia stanowiące nieodłączną część systemu władzy ludu

¹⁶ St. 4, Położenija o dobrowolnych obszczestwach i ich sojuzach (SU RSFSRR 1932, nr 74, st. 331).

¹⁷ Dz. U. z 1932 r., nr 94, poz. 808.

¹⁸ Por. J. Czapiński, *Prawo o stowarzyszeniach*. Warszawa 1933, wyd. 2, s. 7 i 8.

¹⁹ J. Wiącek, op. cit., s. 28.

²⁰ Dz. U. z 1932 r., nr 94, poz. 808.

opierają swoją działalność na zasadach powszechnie przyjętych przez wszystkie organizacje społeczne w państwie socjalistycznym²¹.

Różnorodność form przejawiania się aktywności społeczeństwa w życiu publicznym stwarza konieczność podjęcia próby sprecyzowania, co rozumiemy pod pojęciem stowarzyszenia na gruncie konkretnych warunków ustrojowych. Zadanie to jest o tyle utrudnione, że jak wykazaliśmy już, nawet w ramach tego, co zwykliśmy nazywać stowarzyszeniami, występują poważne rozbieżności.

Na wstępie należy zastanowić się nad dwoma zagadnieniami: w jaki sposób stowarzyszenia wyłaniają się niejako spośród różnorodnych form aktywności społecznej o bardziej luźnym charakterze oraz nad wzajemnym stosunkiem państwa i stowarzyszeń.

Istniejące organizacje społeczne mają szereg cech wspólnych. Do takich cech wspólnych należy zaliczyć, obok trwałości i dobrowolności, także udział członków w tworzeniu bazy materialnej i udział członków w zarządzaniu sprawami organizacji²². Cecha wskazująca na cel niezarobkowy jest wspólna zarówno dla stowarzyszeń, jak i partii politycznych, związków zawodowych czy organizacji ideowo-wychowawczych młodzieży.

Obok cech wspólnych istnieją elementy pozwalające na organizacyjne wyodrębnienie pewnej grupy ludzkiej. Są to: jednolite kryterium wg którego następuje wyodrębnienie, istnienie określonych stałych celów działania oraz stopień samodzielności ich realizacji. Ten ostatni element pozwala szczególnie ostro odróżnić stowarzyszenia sensu stricto od sygnalizowanych już organizacji społecznych działających na podstawie prawa o stowarzyszeniach, które bądź przekształcają się w jakiś nowy typ organizacji społecznych, bądź przyjmują formę różnego rodzaju społecznych organów pomocniczych, najczęściej w dziedzinie administracji państwowej²³.

Zagadnienie drugie, ściśle związane z poruszaną już sprawą samodzielności organizacji w zakresie realizacji celów, dotyczy stosunku pań-

²¹ Zob. W. W. Krawczenko, *Dobrowolny je obszczestwa w SSSR i ich prawno-woje położenje*, Moskwa 1964, s. 24. Zalicza on do tych zasad: 1. uczestnictwo szerokich 'mas w rozwiązywaniu ważnych zadań państwowych, 2. równouprawnienie narodów, 3. zasadę praworządności socjalistycznej, 4. planowość, 5. centralizm demokratyczny.

²² W. W. Krawczenko, op. cit., s. 7.

²³ Na ten temat wypowiedali się: R. Malinowski, *Pozycja organizacji społecznych i ich udział w wykonywaniu administracji państwowej*, Państwo i Prawo, 1964, z. 2, s. 194; S. Kozłów, *Leninskij princip uczastija trudiaszczichsja w sowiet-skom gosudarsfwiennom uprawlenii*, Moskwa 1962; K. Sand, *Obszczestwiennyje organizacii w pieriod rozwiernutogo stroittelstwa kommunizma*, Annales UMCS 1962 Sectio 6 (Jus), t. IX, oraz wielu innych autorów.

stwa do stowarzyszeń i odwrotnie. Z teorii państwa wiemy²⁴, że państwo wywiera kierowniczy wpływ na stowarzyszenia. Państwo oddziałuje na stowarzyszenia wieloma metodami. Jakie to są metody, postaram się przedstawić w końcowej części tego rozdziału. Wszelkie jednak środki tego kierownictwa mają charakter ramowy, umożliwiający stowarzyszeniom swobodę działania, a zatem w działalności stowarzyszeń istnieje pewna sfera nie podlegająca ingerencji państwa.

Jednakże i te momenty nie pozwalają również na precyzyjne określenie stowarzyszenia. Wobec ogromnej różnorodności ich charakteru, formy kierownictwa państwowego mogą przybierać rozmaity stopień intensywności w sytuacji, kiedy prawo o stowarzyszeniach ma stosunkowo ogólnikowy charakter. Np. w zakresie ukonstytuowania się stowarzyszenia i jego programowej działalności proporcje między „oddolną” inicjatywą społeczną, a „odgórną” państwową przechylają się na stronę państwową. Ma to miejsce wówczas, gdy statut nadają danej organizacji organy państwowe (np. w przypadku stowarzyszeń wyższej użyteczności). Podobne różnice mogą wystąpić w zakresie finansowej pomocy państwa dla stowarzyszeń.

Wydaje się, że zanim przystąpimy do sformułowania definicji stowarzyszenia odpowiadającej wymogom teorii i praktyki, należy przytoczyć przynajmniej niektóre z istniejących definicji w tej materii spotykane w literaturze prawniczej i socjologicznej.

Cytowany już J. Czerwiński za stowarzyszenie w najogólniejszym tego słowa znaczeniu uważa „dobrowolne zrzeczenie ludzi w formie organizacji dla osiągnięcia wspólnymi siłami określonego celu”²⁵. Wśród stowarzyszeń rozróżnia stowarzyszenia gospodarcze, np. spółki, oraz stowarzyszenia nie mające na celu bezpośredniej korzyści materialnej.

J. Starościak i E. Iserzon przyjmują dla stowarzyszeń następującą definicję: „Stowarzyszenie jest to dobrowolne, trwałe zrzeczenie osób łączących się dla celów niezarobkowych, osób współdziałających w realizacji określonych zadań publicznych lub społecznych, a także dążących do zaspokojenia swoich interesów”²⁶. Definicja ta, ze względu na swoje duże walory, może być przydatna dla sformułowania proponowanej definicji regulującej stowarzyszenia.

J. Szczepański zalicza stowarzyszenia do instytucji socjalnych, tzn. tych, które regulują codzienne styczności międzyludzkie, ułatwiają porozumienie się, zapewniają harmonijny przebieg życia codziennego²⁷

²⁴ Zob. A. Łopatka, *Materiały do nauki budownictwa państwowego w PRL*, Poznań 1965, s. 19.

²⁵ *Encyklopedia podręczna* .. ., op. cit., s. 993.

²⁶ J. Starościak i E. Iserzon, *Prawo administracyjne*, Warszawa 1963, s. 450.

²⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1965, s. 115.

Z. Bauman natomiast wychodzi z założenia, że nie można sformułować pozytywnej definicji stowarzyszeń dobrowolnych, gdyż stowarzyszenia te są tworzone we wszystkich sferach życia społecznego, a nadto, jego zdaniem, większość grup o więzi bezosobowej ma charakter stowarzyszeń dobrowolnych w sensie dosłownym²⁸. Proponuje posługiwanie się definicją negatywną, orzekającą po prostu przez wyliczenie, jakie grupy nie są zaliczane do stowarzyszeń dobrowolnych. Przyjmując następnie klasyfikację A. M. Rosse'a, (*The Institutions of Advanced Societies*, 1959) zalicza do stowarzyszeń także związki zawodowe. Wydaje się, że Bauman jest skłonny zaliczyć do stowarzyszeń wszystkie te organizacje, które mogą wykazać się cechą dobrowolności. Propozycja ta znajdzie zapewne zastosowanie do państw anglosaskich, jednakże jest mało przydatna dla naszych stosunków, ponieważ już dawno ustalono, że np. związki zawodowe stanowią samodzielną grupę organizacji.

Ile trudności nastrecza sformułowanie pojęcia stowarzyszenia, najlepiej obrazuje zebrany w tym artykule materiał. Materiał ten może, jak się wydaje, stanowić podstawę do wysunięcia następującej propozycji definicji stowarzyszenia: Stowarzyszenie to organizacja społeczna, niepaństwowa, charakteryzująca się następującymi cechami:

- a) jest organizacją dobrowolną;
- b) trwałą;
- c) dążącą do zadośćuczynienia szczególnym upodobaniom i zapotrzebowaniem jej członków;
- d) służącą całemu społeczeństwu;
- e) będącą pewną formą kontroli społecznej;
- f) kierowaną przez państwo; i
- g) ma charakter niezarobkowy.

Dobrowolny charakter stowarzyszenia polega na dobrowolności inicjatywy osób w kierunku zawiązania stowarzyszenia, dobrowolności przystąpienia do istniejącego stowarzyszenia oraz nieskrępowanej możliwości wystąpienia. Zasada ta w przypadku stowarzyszeń oznacza, że nie ma żadnych ograniczeń natury politycznej, ekonomicznej, czy ideologicznej w stosunku do członków, ograniczeń, które mogłyby w jakiś sposób wpływać na ich dobrowolny charakter. Zasada dobrowolności oznacza także, że efekty pracy stowarzyszenia są uzależnione od inicjatywy wszystkich członków, pracujących w nim społecznie. Te wszystkie elementy wyróżniają stowarzyszenia od różnego rodzaju zrzeszeń działających z inicjatywy władz państwowych oraz spośród innych organizacji, w których członkostwo jest uzależnione od spełnienia pewnych koniecznych warunków (np. zawodowych, ideologicznych czy ekonomicznych).

²⁸ Z. Bauman, op. cit., s. 309 i n.

Trwałość stowarzyszenia oznacza, że od momentu założenia istnieje ono niezależnie od imiennego składu swych członków. Lista członków może obejmować coraz to inne osoby, niezmienny pozostaje cel stowarzyszenia. W pojęciu trwałości stowarzyszenia mieści się zasadniczo trwałość jego celu. Okres, na jaki zostało powołane stowarzyszenie, ma znaczenie drugorzędne.

Stowarzyszenie jest organizacją dążącą do zadośćuczynienia szczególnym upodobaniom i zapotrzebowaniom jej członków. Znaczy to, że ludzie przystępują do niego ze względu na swoiste zamiłowania, uzdolnienia i dążenia (np. dążą do podniesienia swojej wiedzy w pewnej dziedzinie, do rozwoju swego talentu, miasta czy regionu, do opieki nad dziećmi lub przyrodą, do podniesienia sprawności fizycznej itd.). Obywatele mogą zatem przystępować jednocześnie do kilku różnych stowarzyszeń, które odpowiadają ich upodobaniom.

Zaspokajanie tych indywidualnych upodobań i skłonności służy jednocześnie w swej masie wyższym interesom społecznym. Aktywne uczestnictwo obywateli w rozwiązywaniu różnorodnych zadań społecznych, obok osobistych sukcesów, przyczynia się w znacznym stopniu do rozwoju gospodarki i kultury narodowej, do zintegrowania społeczeństwa i podniesienia obronności kraju. Z tych względów działalność stowarzyszeń ma ogromne znaczenie nie tylko dla kształtowania osobowości obywateli, ale i dla wyrobienia w społeczeństwie nawyków zarządzania sprawami ogółu. Stowarzyszenia, których działalność jest szczególnie użyteczna dla społeczeństwa, przyjmują zazwyczaj postać stowarzyszeń o charakterze masowym.

Stowarzyszenie jest pewną formą społecznej kontroli realizacji owych indywidualnych upodobań i skłonności oraz pewną formą kontroli społecznej w stosunku do działalności organów państwowych i samorządowych. Stowarzyszenia reprezentują różne środowiska ludzi pracy, które z różnych punktów widzenia śledzą to, co się w kraju dzieje. Dzięki temu mogą spełniać rolę czynnika kontroli społecznej.

Stowarzyszenia wytwarzają w danej grupie atmosferę uznania powszechnie przyjętych kryteriów wartości, wzorów postępowania, działań i negacji, które wywołują podobieństwo zachowań w kierunku racjonalnej i społecznie użytecznej działalności.

Obok tak rozumianej kontroli „wewnętrznej”, stowarzyszenia stanowią czynnik kontroli „zewnątrznej”. Ujawnia się ona w formie różnego rodzaju, żądań, interwencji, postulatów, działalności profilaktycznej itp. Znana jest np. działalność Polskiego Związku Wędkarskiego w kierunku zabezpieczenia wód przed zanieczyszczeniem przez zakłady przemysłowe, stowarzyszeń technicznych w kierunku wykrycia rezerw produkcyjnych, stowarzyszeń sportowych w zakresie budowy obiektów

sportowych itd. Niemal każde stowarzyszenie może wykazać się tego rodzaju działalnością. Należy więc sądzić, że ta ich rola wobec nie zawsze sprawnego działania aparatu państwowego jest dziś bardzo istotna.

Wydaje się, że im wszechstronniejsze będzie oddziaływanie stowarzyszeń na społeczeństwo w procesie przygotowywania gruntu pod trafność i prawidłowość podejmowanych decyzji przez właściwe organy państwowe, tym skuteczniej będą one wrastać w ogólnospołeczny system zarządzania, pogłębiając demokrację socjalistyczną.

Stowarzyszenia, obok spółdzielczości, należą do organizacji kierowanych przez państwo. Kierowniczy wpływ państwa w stosunku do stowarzyszeń wyraża się w reglamentowaniu poszczególnych dziedzin stosunków stanowiących przedmiot ich działalności, określaniu warunków koniecznych do utworzenia i funkcjonowania stowarzyszeń, zlecaniu im doraźnych zadań, stosowania środków pomocy, określaniu obowiązków i nadzorowaniu ich działalności. Istnienie kierownictwa państwowego wobec stowarzyszeń w niczym nie umniejsza ich znaczenia ani też nie ogranicza ich celów i zadań. Przeciwnie, stanowi rękojmię ich prawidłowego działania i pomyślnego rozwoju.

Charakter niezarobkowy stowarzyszenia oznacza, że nie można zakładać stowarzyszeń, których celem będzie przysporzenie korzyści materialnej członkom. Rozumieć przez to należy, że nie jest możliwe założenie stowarzyszenia, którego podstawowym celem będzie zdobywanie środków finansowych, a następnie podział tych środków między członków, jak to ma miejsce w przypadku spółdzielni.

Przedstawiona próba definicji regulującej stowarzyszenia nie wyczerpuje w pełni tego pojęcia. Sygnalizuje nam jednak fakt, że istnieją poważne niedomówienia w tej materii zarówno w naszym ustawodawstwie, jak i w teorii. Można natomiast przyjąć, że definicja ta w sposób trafniejszy odzwierciedla obecną rzeczywistość, aniżeli dotychczasowe prawo o stowarzyszeniach. Zważywszy, że proponowana definicja ma charakter roboczy, a więc jest niezbędna dla możliwie precyzyjnego wyodrębnienia sfery badanych zjawisk, żywić można nadzieję, że nie wywoła ona większych sprzeciwów.